

BİLGİ TOPLUMBİLİMİ AÇISINDAN CUMHURİYET ÖNCESİNİN DÜŞÜNCE ORTAMI (III)

Prof. Dr. Özer OZANKAYA

Bu inceleme dizisine temel olan ana "kabul"lerden biri, bir toplum ya da toplulukta bilginin ve özellikle bilimin düzeyini, orada duyulan gereksinimlerle bunları karşılayacak olanaklar arasındaki etkileşimin belirlediğidir. Kimi durumlarda bir bilginin elde edilmesi için olanaklar bulunduğu halde toplumsal ortamda, o bilgiyi kullanmak bir gereksinim durumuna gelmediği için çok sınırlı bir kesimde kalır; eski Yunan'da dünyanın yuvarlak olup güneşin çevresinde döndüğü bilgisine ulaşıldığı halde, Yeni Çağ ticaret ve sanayi devrimine gelinceye değin bu bilgiyi uygulamayı gereksinim olarak duyuran bir toplumsal ortam bulunmadığı için yalnızca kimi "bilgin"lerin arasında "hoş bir şaka" olarak kalagelmişti. Bugün bile dünyanın yuvarlaklığı ve güneşin çevresinde döndüğü bilgisini bir gereksinim olarak duymayan, bu yüzden de bunu algılamakta güçlük çeken geniş geri-kalmış toplum kesimleri —özellikle bu toplumlardaki kadın dünyası— vardır.

Bilgi toplumbiliminin bu temel saptaması, Türkiye'de Cumhuriyet öncesi birkaç onyıllık dönemdeki düşünce ortamının özelliklerini kavrama ve aradan yaklaşık yüzyıl geçmesine karşın hangi özelliklerdeki toplumsal kesimlerde, hangi etkenlerin sonucu olarak süregittiğini ya da yeniden canlandırılabilirdiğini anlama bakımından da işlevsel bir saptamadır.

Bu amaçla "toplum" ve "kültür" kavramlarını çok öğretici göstergeler olarak kullanabiliriz. Çünkü bir toplumda üstün değerler, temel meşruluk ölçüleri, hep "toplum" ve "kültür" kavramları ekseninde oluşmaktadır; hep temel toplumsal işlevlerin nasıl yerine getirilmesi gerektiği temel sorusuyla birlikte oluşturulmaktadır. Cumhuriyet öncesinde Anadolu'da bir "toplum"un varlığından ne ölçüde söz edilebilir idiyse, toplumsal düzene ilişkin düşüncelerin tutarlılık, yeterlilik ve dizgesellik özelliği de o ölçüde idi. Bunun gibi "çağdaş bir kültür"ün varlığından ne ölçüde söz edilebilir idiyse, geçerli bir "kültür" tanımı da o ölçüde oluşmuş bulunuyordu.

Bilgi toplumbiliminin bu saptaması apaçık olduğu ölçüde önemlidir de. Pek çok açık ya da örtülü sömürge durumundaki ülkede, sömürgecinin

ve içerdeki işbirlikçilerinin körüklemesiyle yığınlar, gerçekte “toplum” (=société) olmadan, üstelik “cemaat” (=Communeauté) düzeyinde tutulmağa çalışılırken, bir toplum oldukları, çağdaş bir kültürleri yokken, etnografya malzemesi durumundaki kültür öğelerinin (örneğin folklor) çağdaş kültür oluşturduğu aldatmacalarıyla avutulmaktadırlar. Bu yoldaki temel araç, geçersiz bir “toplum” ve “kültür” anlayışının düşük eğitim düzeyinde tutulan yığınlara yayılması olagelmıştır.

İnceleme dizimizin bu bölümünün amacı, Cumhuriyet öncesi Türkiye-sinde temel düşünce akımlarının “toplum” ve “kültür” temel kavramlarının nasıl eksik, dolayısıyla yanlış tanımlanmakta olduklarını ve bu durumun nesnel etkenlerini göstermektir; böylece Cumhuriyet devrimimizin tüm atılımlarının bir “toplum” olmaya ve çağdaş anlamda bir “kültür” geliştirmeye yönelik olduğunu vurgulamaktır. Bu amaçla Cumhuriyet öncesi birkaç onyıllık dönemde düşünce dünyasında en çok anlatım olanağı bulan başlıca akımların en tanınmış temsilcilerinden günümüz yazı ve diline aktarmak üzere yapacağım seçmeler, o dönemi doğru olarak tanımaya olduğu kadar, günümüzde yine toplum ve kültür kavramlarının yanlış tanımları eşliğinde Türk toplumunu yeniden sömürge durumuna düşürmeye yönelik çabaları ayırtmaya de ışık tutabilecektir, kanısındayım.

“TOPLUM” VE “KÜLTÜR”

İncelememizin bu ana önerisini açıklamak üzere sözü geçen iki temel kavramın geçerli tanımının bize göre ne olduğunu belirtelim.

1. “Toplum” (société karşılığı) olarak adlandırılan ortaklaşa insan yaşama biçimi, tarihin yeni tanık olduğu bir biçimdir. Bu yeni ortaklaşa yaşama biçiminin “ulusal toplum” ölçüğünü, aşiret, kabile ... gibi “cemaat”ler yığınının, “ümme” gibi bir ortak tinsel bağa sahip olduklarında bile “toplum” oluşturamadıklarını önemle vurgulamak gerekir. Nitekim temel inceleme birimi “toplum” olan toplumbilim (sociologie) de, bilindiği gibi çok yenidir, çünkü inceleme konusu olan “ulusal toplum”un kendisi yeni bir oluşumdur.

Bir insan topluluğunun tam anlamıyla bir “toplum” oluşturduğundan söz edilebilmek için, orada şu temel toplumsal işlevlerin kurumlaşmış olarak, yani çapı büyümüş, yoğunluğu artmış ve organik yapıya kavuşmuş toplumun gerektirdiği üzere tutarlı ve durağan (istikrarlı) biçimde yerine getiriliyor olması gerekir:

A) **Nüfusun sürekliliğinin sağlanması işlevi:** bu işlev “cemaat” düzeyinde olduğundan farklı olarak, “toplum”a özgü biçimde örgütlenen bir “aile kurumu”na yerine getirilebilir. Bu açıdan “toplum” olmak, kadın nüfusun da erkeklerle eşit toplumsal, siyasal,

hukuksal ve ekonomik haklara sahip “yurttaş” konumuna yükseldiği bir aile kurumunu gerçekleştirmeği gerektirir.

- B) Yeni kuşakların ve genellikle bireylerin topluma hazırlanması işlevi:** bu işlev bireylere, köy, mahalle, kabile, yöre ... sınırlarının ötesinde, “ulusal toplum:” düzeyinde ortak ölçü ve değerlerin kazandırılması amacına yönelik “eğitim kurumu”na karşılır. Başka deyişle, “toplum” olabilmek için gerekli olan eğitim, ulusal eğitimidir; dinsel ya da uluslararası eğitim, “toplum” olmanın gereklerini karşılayamaz.
- C) Bireylerin yaşama bir anlam vererek bağlanmalarını, yaşamı yaşamaya değer saymalarını sağlama işlevi:** Bu işlev de “toplum” özelliğine sahip insan birleşmelerinde ve “kamu yararını her gün yeniden yeniye özgürce tartışan, her an yararlanılmaya hazır örgütlü kamuoyu”na yerine getirilebilir. “Yaşama bir anlam vererek bağlanma” felsefi önermelerin özgürce yapılabilmesi demektir. Bu da “cemaat” ya da “ümme” biçiminde değil, “ulusal toplum” biçiminde olanaklıdır.
- Ç) Mal ve hizmetlerin üretilmesi ve dağıtılması işlevi:** Bu işlev de “toplum” durumundaki insan birliklerinde, yer altı, yer üstü kaynaklarını, insan emeğini ve pazarını kendi üyelerinin gönenci için kullanmak bilinçli amacıyla düzenlenen “ulusal ekonomi kurumu”na karşılır. Ulusal toplumun tarihteki ilk örneği olan İngiltere’de daha 16. yüzyılda, yani bu oluşumun pek başlangıçlarında bile İngiliz kralı “Fransa’dan ülkeme bir karış bez sokmam!” diyerek ulusal sanayiini (dolayısıyla tüm ekonomisini) her türlü yabancı etkisine karşı koruma bilincini edinmiş bulunuyordu. Cemaat ve ümme düzeyinde kalan insan birliklerinde ise ekonomi işlevi tam oluşamaz, çünkü asıl olarak ham madde çıkarımı ve satımına, başka ülkelerden yapılmış mal alımına ve bunların al-satçılığına dayalıdır. Bu durum sömürgecilerin çıkarına pek uygun düştüğü için, cemaat ve ümme yapısını pekiştirici, ulusal toplum olmaya yönelik değişimleri ise —bunların en etkili ulusal sanayinin kurulmasıdır— engelleyici olmak üzere bu ülkelerin iç işlerine karışır.
- D) Ülke içinde özgürlük, güvenlik ve adaleti, dışarıya karşı da bağımsızlığı kurma ve koruma işlevi:** “toplum” özelliğindeki bir insan birliğinde bu işlev de ulusal egemenliğe, insan haklarına, hukuk üstünlüğüne dayalı, siyasal sınırları tarihsel ulusal haklara dayanılarak çizilmiş bir “yurt” üzerinde kurulmuş “demokratik devlet” kurumunca yerine getirilir.

Türkiye’de Cumhuriyet öncesinin düşünce ortamında bu temel toplumsal işlevleri ve bunların kurumlaşmış olarak yerine getirilmesi gereğini gözönünde tutan bir **toplum anlayışının** bulunmadığı, aşağıda yaptığımız seçmelerin incelenmesinden anlaşılacaktır.

2. Ancak “toplum” olmanın bir de “kültür” kavramıyla ilgili yönü vardır. Bilindiği gibi kültür, bir insan topluluğunun doğal ve toplumsal çevresini denetimi altına alma yolunda geliştirebildiği maddi ve manevi öğelerin tümüne denir. “Toplum” düzeyine varmış insan birlikleri, kültürün maddi ve manevi öğelerinin birbirinden ayıramayacağını, aralarında uyum bulunması gereğini bilirler. Örneğin uçağı üreten ve verimli olarak kullanan “kafa yapısı”nın, yalnız doğa bilimleri ve teknik bakımından, yani yalnız maddi kültür açısından değil, toplu yaşamın gerek kurumsal, gerekse davranışsal tüm manevi yönleri bakımından da köklü değişimlerden geçtiğini bilirler. “Cemaat” düzeyinde kalan, ümmet niteliğinde bir topluluk yaşamıyla sınırlı olan yerlerde ise yanlış ve giderek yapay olarak bir uygarlık-kültür ayrımı yapılmakta, kültürün yalnız manevi öğelerden (ahlâk, din, aile düzeni, hukuk, gelenek-görenek...) kurulu olduğu, uygarlığın ise kültürden bağımsız olup teknik araç-gereçlerin tümünü içerdiği; “uygarlığın” başka ülkelerden alınabileceği, ancak “kültür”ün bundan etkilenmemesi gerektiği yolunda çok yanlış ve çok tehlikeli bir anlayış işlenmektedir. Çoğunlukla sömürge durumunda olan bu cemaat ve/ya da ümmet düzeyindeki insan topluluklarında yabancı ve yerli sömürgeci güçler bu yanlış anlayışı özellikle pekiştirip sürdürmeğe büyük özen gösterirler. Çünkü sömürü, maddi ve manevi kültür bütünlüğünün gerçekleşmemesine dayalıdır ve bu sayede yürütülebilmektedir. Örneğin uçağı üretecek kafa yapısına, bilimsel dünya görüşüne, ekonomik işbölümü düzenine, çalışma alışkanlıklarına... sahip olmadan, hammadde satıp uçak satınalmakla uçak uygarlığı düzeyine çıkılabileceği avutması ne ölçüde sürdürülebilirse, yabancı sömürgeci bu ülkeleri hazır hammadde deposu ve pazar olarak o ölçüde elinde tutacak, yerli sömürgeci de geleneksel ayrıcalıklarını (sultan, halife, şeyh, türbedar, ağa, toplumsal sorumluluk ve ulusal bilirçten yoksun al-sat’çı ... gibi) o ölçüde sürdürebilecek demektir. Bu yüzdendir ki dış ve iç sömürgeciler, kültür ile uygarlığı birbirinden ayırmanın gereksizliği anlayışından da, kültürel çağdaşlaşma kavramından da hiç hoşlanmazlar. “Çağdaş kültür”ün hangi öğelerden ve özelliklerden oluştuğunu kısaca görürsek, bu hoşlanmayışın nedenleri de ortaya çıkar:

- A) Bilimi, sanatı, uygulayımı (teknoloji) en son gelişimleriyle anlatabilen **gelişkin bir yazılı dil**. Böyle bir yazılı dili olmayan insan birleşimleri “toplum”, yani “société” olamazlar!
- B) Evrenin, doğanın, toplumun ve insanın niteliği üzerine özgürce

yapılan felsefi önermeler. Felsefenin, yasaklanmak şöyle dursun, bilimin tamamlayıcısı ve esin kaynağı olarak görülmesi.

C) İleri ölçülerde gerçekleşen işbölümüne dayalı gelişkin bir teknoloji.

Ç) Demokratik yönetim.

Türkiye’de de Cumhuriyet öncesi düşünce ortamındaki kültür kavramı yukardaki çağdaş kültür öğelerinden hiçbirini içermemekteydi; çoğunluğu saltanat yönetimi bürokrasisinde görevli olan en iyi niyetli düşünürlerin bile ufku, uygarlık ile kültürün ayrılmaz şeyler olduğunu görmelelerine yetmiyordu. Ziya Paşa 1850’lerde uygar olmanın tiyatroya gitmeyi, kadın-erkek kaç-göçüne son vermeyi neden gerektireceğini nasıl anlayamıyor idiyse, 1900-1920 arası düşünürlerimiz de, aşağıdaki seçme yazılarından anlaşılacağı üzere, geçerli bir toplum ve kültür kavramından yoksun bulunuyorlardı.

Cumhuriyet, Atatürk İlkeleri kılavuzluğunda kadını da erkekle eşit haklara sahip yurttaş statüsüne kavuşturan aile kurumu ile; doğayı, toplumu, insanı bilimsel ölçülerle ve öz dili ile kavramayı amaçlayan eğitim kurumuyla; yaşama bir anlam vererek bağlanmayı sağlayan, kamu yararının her gün yeniden yeniye özgürce tartışılabilmesine dayalı, her zaman yararlanılmaya hazır örgütlü kamuoyu ile; yeraltı, yerüstü kaynaklarını, insan işgücünü ve pazarını kendi ulusunun gönenci için değerlendirmeyi amaçlayan ulusal ekonomi kurumu ile ve ulusal yurt, ulusal egemenlik kavramları üzerine kurulu, adalet, güvenlik, özgürlük ve bağımsızlık sağlama ve sürdürme işlevini üstlenen demokratik devlet kurumu ile Türk ulusuna “toplum” olma yolunu ve çağdaş kültür geliştirme olanaklarını açmış, bunun temellerini atmıştır. Bu bağlamda kültür-uygarlık ayrımının sakatlığını belirtmenin önemini daha ilk günden gören Atatürk’ün bu konudaki uyarısı konumuz bakımından özel değer taşır:

“Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bençe uygarlığı kültürden (harstan) ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için kültür ne demektir, tanımlayayım: A) Bir insan toplumunun devlet yaşamında, B) Düşünce yaşamında, C) Ekonomik yaşamında, yani tarımda, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava ulaştırıcılığında yapabildiği şeylerin toplam bileşimidir.

Bir ulusun uygarlığı dendiği zaman, kültür adı altında saydığımız üç tür etkinliğin toplum bileşiminin dışında başka bir şey olmayacağını sanırım. ..” (Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, T. İş Bankası Y., 1968, s. 278-279).

Cumhuriyet öncesi düşüncelerinde bunların hiçbirini bulamıyoruz.

Öznel Bir Değerlendirme Değil, Nesnel Bir Saptama

Ancak bu gözlemleri yapmaktaki amacımız, o dönem düşünce yapısı üzerine öznel bir değerlendirme, yani kınayıcı bir tutum takınmak değildir. Bu bakımdan, yine bilgi toplum.bilimi açısından önemli olduğunu düşündüğüm için, söz konusu eksikliğe yol açan nesnel koşullara da kısaca değinmek uygun olur.

Osmanlılık şemasının bir yandan saltanat ve halifelik biçimindeki otokratik ve teokratik yapısı sürdüğü için, öte yandan Roma gibi cihangir devlet türünün nesnel dayanakları çoktan ortadan kalkmış son örneği olmasına karşın, 19. yüzyıl sömürgeci süper güçlerince nasıl dağıtılacağı bir türlü kararlaştırılmadığı için:

1. Belki Türkler bile dahil, hiç biri kendisini "Osmanlı"lıkla kimliklendirmeyen bu çok-etnik-kümelı yamalı bohçanın dağılmasının kaçınılmaz olduğu açıkça ortaya atılamamış, onun yerine bir Osmanlılık bilincinin belki oluşturulabileceği boş umudu bu dönem düşüncesinde belli bir yer tutmuştur;
2. Aynı özellik ortak bir "yurt" kavramının oluşmasına olanak bırakmıyorken (Osmanlı sınırları içindeki Arap ülkelerini ve Anadolu'da 2 milyon kadar rum, ermeni.. yaşadığını anımsayalım), bir "Osmanlı vatanı" kavramı, bu dönem düşüncesinin bir bölümünü oluşturmuştur. O yurt elden gidince "Turan" gibi, yine cihangirlik dönemine özgü düşsel öneriler ortaya atılmıştır. Çağdaş ulusal toplumun, ulusal nüfusla, tarihsel haklarla ve tarihsel bağlarla bağlanılan ulusal yurt kavramına ise ulaşamamıştır bu dönem düşüncesi.
3. Konuşma dili yazı dilinden, yönetim dili halk dilinden ayrı olan ve dil birliği bulunmayan bir ülkede, Osmanlıca'nın birliği sürdüremeyeceği açıkça ortaya konulamamıştır.

Ancak bu çağı geçmiş Osmanlı yapısı, I. Dünya Savaşı'na girince dağılması kararı artık uygulamaya konabildikten ve Türk halkı kendi başına yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıktan sonradır ki, Amasya'dan "Ulusun yazgısını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır. Artık padişah olsun, halife olsun, hiç birinin hikmeti kalmamıştır!" haykırışı yükselbilmiş; Ulusal And ile sınırları belirli bir yurttan, Anadolu'daki rumlarla ermeniler, Irak, Suriye ve Hicaz'daki araplar ... da devlete bağlılık duymadıklarını açıkça ortaya koyduktan sonra, Türk ulusu kimliği ile ortaya çıkabilmiş, özetle en sonunda Türk halkı da "Osmanlılıktan soyunabilmiş"tir.

Aşağıda Cumhuriyet öncesi dönemin başlıca düşünce akımlarını temsil eden Radikal İslâmcı, Reformcu İslâmcı ve Çağdaşlaşmacı düşüncelerin en tanınmış kalemlerinden kısa seçmeler yapmış bulunuyorum. Radikal İslâmcı akımın düşüncelerini olduğu kadarıyla en kapsamlı ve dizgesel olarak açıklayan Prens Sait Halim Paşa'nın "Buhran-ı Fikrîmiz" adlı makalesini, Reformu İslâmcıların en tanınmış kalemlerinden Mehmet Şemsettin'in (sonradan Şemsettin Günaltay, 1949-1950 yıllarında başbakan) **Zulmetten Nura** ve **Hurafattan Hakikata** adlı kitaplarından kısa birkaç bölümü, son olarak da Çağdaşlaşmacıların en önde gelen kalemi olan Celâl Nuri'nin (sonradan Celâl Nuri İleri, Çanakkale milletvekili) **Hevaic-i Kanunîyemiz** ve **Tarih-i İstikbâl** adlı kitaplarından kısa bölümleri günümüz yazısına ve diline aktararak sunuyorum.

PRENS SAİT HALİM PAŞA: KÖKTENCİ İSLAMCI

"Düşünsel Bunalımımız", Sebilürreşad, C. 15, Sa. 386, s. 383-385, 1914.

Ülkemizin yükselip ilerlemesini sağlamak için Batı uygarlığından yararlanma zorunluluğu, bizde yeni bir düşünürler sınıfı yetiştirdi. Bu gereksinimi gidermek için yetişen bu aydın sınıf, ulusun geleceğine her türlü denetim ve yarışmadan bağımsız bir etkide bulunmaktadır.

Oysa bu aydın kesim, Batı uygarlığının etkileri altında kişiliğini yitirerek aşırı bir Batı hayranlığına uğramıştır ki, ulusal kurtuluşu, ancak kendisinin uğradığı bu hastalıklı tutkuyu ülkeye yaymakta görüyor; ilerleme ve yükselme adına inanç ve düşüncelerde türlü türlü bunalımlar doğurarak ülkeyi karanlık bilinmezliklere doğru sürükleyip götürüyor.

Batı hayranı olan bu düşünür takımımızın kafa yapısı, kaynağı olan Batı düşüncesine hiç bir bakımdan benzemez. Bunlar kendi çevreleri için umutsuzluk dolu o üzücü ve kısır eleştirileri ile belirirler. Bu eleştiriciler açıklayıp kanıtlayamadığı için suçlar, anlayamadığı için yadsır. Var olanı ve ortaya çıkmakta olanı bilmez de nasıl olmak gerekeceğini öğretmeye kalkışır.

Ne var ki, umutlarımızı bir zaman bu düşünürler takımına bağlamış, mutluluk ve ilerlemeye ilişkin en seçkin dileklerimizden gerçekleşmesini ondan beklemiştik.

Çünkü onun inançtan yoksun, çekingen ruhundaki o karanlık kötümserliğin, umutlu olmaya ve ülkenin özlemleriyle uyuşacak bir dilek beslemeğe engel olduğunu bilemiyorduk.

Onun o karanlık kötümserliği, yurdunda her şeyi iyileştirip değiştirecek kurtaramayacak ölçüde bozuk görmesinden kaynaklanmaktadır. O bundan dolayıdır ki, kurtuluşu ancak var olanı yıkıp, az çok batılılaşmış olan kavrayış, mantık ve ahlâkına, frenkleşmiş olan toplumsal ve siyasal tasarımlarına göre yeni bir toplumsal biçim oluşturulmasında görüyor.

Bu ülkü ruhu ile var olanı yok edip, yerine uluorta başkasını koymak isteyen ve yurtlarında ruhlarının, düşüncelerinin hoşuna gidecek bir şey bulamayarak hiç bir manevi zevk duyamayan insanların yurtları ile ne gibi ilişkileri olabileceği sorusu ister istemez ortaya çıkar.

Bu güiblerin tuhaf düşünüşü az çok her hususta etkilerini duyurmaktadır ki, düzeltim ve iyileştirmelere ilişkin anlayış biçimleri bunun belirgin bir örneğidir. Açıklayalım: başka ülkelerde herhangi bir şeyde görülen bir sakınca ya da eksikğin değiştirilip iyileştirilmesi gereği duyulduğu anda değiştirilip iyileştirilmesine çalışılır. Bizde ise düzeltilmesi istenen her şeyin duraksamadan yıkılıp yerine daha iyi olduğunu sandıkları bir biçimin konulması istenir. Bu çalışkan insanların gözünde düzeltip iyileştirmek isteği, yalnızca var olan bir şeyin bırakılıp yerine başka bir şey konulmasına yarayan bir nedendir. Oysa Batılılar, bir şeyi yalnızca korumak isteği ile iyileştirmek isterler. Sözün özü, bizde yeniden canlandırmak için yok etmeğe, Batıda ise yok olmaktan korumak için sürdürmeğe çalışılır.

Batı hayranlarının elde ettikleri bilgi ışığı kendilerini aydınlatmaktan çok, görme yeteneklerini köreltmekte olduğu ve kendilerine bu ışığı hazırlayanları olduğu gibi yansılama yolundaki çaba ve tutkularına ve Batılılar gibi düşünüp davranmakta olduklarını sanmalarına karşın, onlara hepten ters bir biçimde düşünüp davrandıklarını bile göremedikleri, şu kolay karşılaştırmayla ortaya çıkar.

Oysa bir şeyin yerine başka şey koyarak iyileştirme yoluna gitmekle, gerçekte yeni bir şeyin denemesinden başka bir iş yapılmamış olur. Bu ise, kimi kez pek acı olan bir takım deneyimlerden ortaya çıkmış bilgi ve birikimden yoksun kalarak, yeniden bir takım denemelerde bulunmak, başka deyişle duraksama ve kuşku için değerli zamanlar yitirmek, yeni yanlışlar yaparak daha sonra onarımlarına çalışmak, kısacası çoğu kez önlenmesi gerekli kötülüklerden daha korkunç sonuçlara vardırarak bir uğraşa mahkûm olmak demektir.

Bundan başka değiştirme, niteliği gereği, bir şeyi bir başka şey karşılığında bırakmak zorunluluğu demek olduğundan, bir baskı eyleminden başka şey değildir.

Bir baskı eylemi yeterince akla uygun ve haklı değilse, bir keyfi davranış olur. Bu keyfi davranış ise başka bir keyfi davranışa yol açtı-

ğindan, sonunda keyfi davranışlar salt egemen kesilir. Keyfi davranışın egemen olduğu yerde de deneyim, bilgi ve ölçülülük etkisini yitirir. Yenilikçi zararlı olmaktan ve düzeltimleri de az ya da çok kötülükler doğurmaktan kurtulamaz.

Batı hayranlarının bu durumu, hastalık ve dertlerden sakınmak ve tam sağlıklı bulunmak isteği ile doğa bilgisi kitaplarını incelemeye koyulan ve sonunda tüm hastalıkların kendinde bulunduğunu görerek yaşamı, ancak bir içgüdü ile katlandığı çekilmez bir yük, kaçınılmaz ve uzun bir acı gibi görenlerin durumuna benzer.

O düşünürler de, tıpkı bunun gibi, üyesi oldukları topluluğa daha tam bir sağlık kazandırma ülküsüyle bilgi elde etmeğe çalıştıkları halde, sonunda onu en tehlikeli kötü durumlara uğramış görüyorlar.

Elde ettikleri tüm bilgilerin, yurtlarını kendilerine bir üzüntü ve acı kaynağına dönüştürmekten başka bir yararı olmuyor. Ve onlar bu yurda ancak bilinçsiz, kalıtsal bir duyguyla bağlı kalabiliyorlar.

Bu durumlar arasında görülen kesin benzerlik, gelişigüzel bilgi edinmekle güçlü olunamayacağını kanıtlar.

Düşünce edinimleri yöntemsiz ve amaçsız olduğunda, onu edinenler gibi çevrelere zararlı olacak bir takım geçersiz düşünce sahibinden başka bir şey yetiştiremeyeceğinden, zararlı olur.

Böyle bilgiler edinmiş olanlar da, tıpkı tıp heveslisi gibi, öğrenimlerinde yöntem ve amaç izlemediklerinden dolayı kendilerini hastalıklı bulurlar. Hele bütün bilgi ve kavrayışları, kendini bilmeme gibi doğal olmayan bir temel üzerine kurulmuş olduğundan, hastalık büsbütün karmaşıklaşarak kendine özgü bir biçim almaktadır.

Gerçekten Batı hayranlarının manevi, toplumsal ve siyasal sorunlara ilişkin bilgilerinin genişliği iki biçimde belirmektedir: Önce, bu sorunlardan herhangiisine ilişkin olursa olsun, bizi ilgilendiren yönlerini bilmemek ve öğrenmeğe tenezzül etmemek; ikinci olarak da, bizi ilgilendirenler dışında, bir çok yöntemler, kaynaklar ve geniş bilgiler bilmek.

Ama bu tutarsızlık, Osmanlı toplumunun gösterdiği ve bundan daha tutarsız bulunan bir durumun doğal sonucudur.

Osmanlı toplumu yüzyıllarca önce kurulup ünlü bir uygarlık ortaya çıkardığı ve insanlık tarihinde önemli bir görev yerine getirdiği halde, Batıcılar kendi manevi ve ahlâki yaşamını, toplumsal ve siyasal yasalarını, kaynaklarını ve anlayışlarını, kısacası dehasını temsil eden ve ulusal, ahlâki ve düşünsel varlığını oluşturan şeyleri küçük görüp aşağılayarak bunları araştırıp incelemekte yarar ummuyorlar ki, kendini bilme-

mek gibi bilgisizliklerin en uğursuzu olan bir duruma onları atan da budur. Bundan dolayıdır ki, Batı hayranları kendilerini, daha yeni kurulup ulusal varlığını elde etmeğe çalışan yeni doğmuş bir topluluk sayacak ölçüde atalarımızın büyüklüğünden kuşku duyuyor ve bizi aşağı görüyorlar. Bu şaşırtıcı biçimde oluşan düşünce yapılarıyla elde ettikleri bilgiler de en sonunda kendilerini düşünsel açıdan göçe, ruhsal olarak da uyrukluğa değiştirmeye yöneltiyor.

Bu koşullarda elde edilen bilgilerin kendi başına bireysel bir değeri olabilir, yani mühendis, doktor ve bunlara benzer sanatkarların yetişmesine yararı bulunabilirse de, herhalde toplumsal değeri hiçtir.

Bilim karşılaştırmaya ulaştırınca yararlı olur. Çünkü insan ancak nesnelere arasında karşılaştırmalar yaparak, dünya işlerini daha iyi anlayarak ona göre davranışlarını düzenler. Bilmek, karşılaştırmak demektir. Öyleyse kendi toplumumuz ile başka toplumlar arasında yararlı bir karşılaştırma yapacak ölçüde kendimizi bilmeyince, bizden daha ileri yabancı uluslar arasında ne kaçar karşılaştırmalar yapsak, ne denli bilimsel ve mantıkî sonuçlara ulaştıracak bir yeterlilik göstersek, bununla kendi toplumumuzun eksik ve bozukluklarını bulup onaramayız.

Batı hayranlarının düşünüş biçimi öylesine bozulmuştur ki, çoğu kez Batılı öğretmenlerinden öğrendikleri şeyleri, gerçek anlamlarından bütünü başka bir biçimde almaktadırlar. Bu aşırı yabancılaşma onları kendi çevremizden ayırarak, en sonunda bu çevrenin büyük nitelik ve önemini kavrayamayacak duruma sokuyor.

Oysa herhangi bir olayın doğası ve niteliği ne olursa olsun, en önemli, en temelli etkeni ortaya çıktığı yer olan ortamı değil midir? Bu pek açık bir bilimsel gerçek iken, inceleme ve uslamamada ortamı gözönüne almak zorunluluğu gereğince kavranamadığından, uslamamaları olumsuz bir nitelik kazanarak, olumlu bir gerçekten yoksun bulunuyor. Ortamımıza karşı ilgisiz bir kavrayış ve düşünüşten doğan bir tür düşseverlik niteliğini alıyor. Ve her türlü işlemsel değerden yoksun kalıyor.

Yine ortamın büyük önemi kavranamadığından dolayı, medeni hukuk alanına ilişkin yasaların da —Batı hayranları gibi— yer değiştirmekle bir yere uyabileceği sanılıyor. Oysa o düşünürler gibi onlar da uyrukluğa değiştirince nitelik değiştirerek bizleri acı düş-kırıklıklarına uğratıyorlar.

Belirtegeldiğimiz düşünüşten ileri gelen sakat biçim edebiyatımızda da açık bir biçimde görünmektedir. Pek seyrek istisnalar dışında bugünkü Osmanlı edebiyatı içtenlik ve gerçeklikten yoksundur.

Bu, ruhumuzun değil, düşüncemizin bir ürünüdür. Yani kaçak olarak dışarıdan getirilmiş düşünce ve duygulardan kurulu, yapay bir üründür.

Osmanlı ruhu edebiyatımızda da dışlanmış, onun yerine kökeni ve geliş yolu değişik, düzenden ve tutarlılıktan yoksun bir çok ansiklopedik bilgiler konmuştur ki, bu durum da onu acınacak bir duruma düşürerek, sevimsiz bir kişiliksizlik tutumu içinde ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Gerçekte edebiyatımızda da, söylenmek isteneni anlatan dil sözcükleri dışında Türklüğe ilişkin hemen hiç bir şey görülemez. Esin yerine uydurma, derin ve içten duygular yerine keskin ve başıboş bir zekâ geçmiştir ki, bu durum Osmanlı ruhunu güçlendireceğine, tersine gevşetiyor. Ve edebiyatımız sağlıklı ve güçlü inançlar doğuracağına, zararlı kuşklar, duraksamalar ve inançsızlıklar saçıyor ve sonuç olarak etkili bir dağılma nedeni oluyor.

Güzel sanatların bir ulusal ruhu olması ve esinlere ulaşması için bir yurdu bulunması gerekir.

İşte bu iki niteliğin yokluğundan dolayıdır ki, güzel sanatlar, becerileriyle öğünen, ama deha ve esinden yoksun bir takım sanatçılar elinde ölmektedir.

Batı hayranlığı ülkede düşünce yaşamını yaygınlaştırmaya yarayaacağına, öylesine kargaşaya sokmuştur ki, bugün artık hiç yoktur denilebilecek bir duruma getirmiştir. Düşünce ve sanat zevklerinden yoksun olan, tasalı, üzüntülü ve beğenmeyici bir toplumda, yararsız bir bilimin ürünü olan hastalıklı bir kötümserlik, düşünceleri karıştırıp ruhları karartarak hızla yaygınlaşıp gelişmektedir. Bu kötümserliğin aşılacağı bencil ve aşağılık bir çıkarıcılık, Osmanlı ruhu ile birlikte Osmanlı ülküsünü de düşürmektedir.

Batı hayranlarının ortamımıza yaptığı yokedici etkiye karşı Batı düşünüşünün ortamına olan hazırlayıcı ve yenileştirici etkisi gözönüne alınırsa o hayranların ortamlarına olduğu gibi Batı düşünüşüne de her bakımdan yabancı buldukları ortaya çıkar. Bundan dolayı bu düşünüş Batı düşünüşüne göre asalak bir nitelik gösterir. Madem ki, toplumuna yabancı kalmakla birlikte yine onun sayesinde yaşıyor, öyleyse bu topluma karşı da bir asalak olmaktan başka bir şey olamaz. Ve eğer o yapmacık bilimiyle yol açtığı yıkımları zamanında durdurmayacak olursa, sonunda kendisi gibi bu toplumu da Avrupa toplumları için bir asalak durumuna düşüreceğine kuşku yoktur.

Acaba alın yazısı bizi hep bir aşırılıktan başka bir aşırılığa düşmeğe mi götürecektir? Eski zamanlarda aydın kesimimizin en büyük yanlışları Batı uygarlığını tanınamaları ve bu bilmemezlik yüzünden ona karşı düşmanlık beslemeleriydi. Oysa bu Batı hayranlarının bu duruma tümenden karşıt bir aşağılığa düştüklerini görüyoruz. Onlar tanımadıklarından dolayı ülkelerine yabancı kalıyorlar. Ve bilinç ve düşle durmaksızın seğirt-

tikleri toplumsal uygarlığa karşı aşırı bir tutkunluk içinde kendilerini unutuyorlar. Karşıtlar en sonunda birleşirlerse, uygarlık ögesi olmak üzere son çözümlemede bu düşünürlerin eski düşünürlerden daha zararlı oldukları anlaşılıyor.

Dün de, bugün de ilerleme ve gelişmemize engel olan, kültür eksikliğimiz olmuştur. Bilgisizliğimizin bir geçmişteki, bir de bugünkü biçimi vardır. Geçmişteki biçimi düşünce ve deneyim alanında coşkun biçimde ortaya çıkan ilerlemelere yabancı kalmaklığımız idi. Bugünkü biçimi ise eskiden tümünden yabancısı olduğumuz şeyleri pek eksik ve yetersiz bir biçimde bilmekliğimizdir.

Bugünkü bilgisizliğimizin tanıtıcı özelliği, bir çok sakat bilgiden kurulu bir aldatıcı örtüyle örtülü olması dolayısıyla bilgisizliklerin en zararlısı sayılması yerinde olan yarım-bilgidir ki, bizleri her zaman gerçek ve yararlı girişimlerden alıkoyarak uygar insanlık gözündeki değerimizi düşürmekte ve günümüz uygarlığına yeteneğimiz bulunmadığı sanısını doğurmaktadır. Bugünkü aşağı durumumuz ise ulaşmaya çalıştığımız amacın niteliği üzerine kesin bir aymazlığa düşmemizden dolayıdır.

Ulusal yükselişimiz için Batı uygarlığından yararlanma gereği, her nasılsa, ne olursa olsun Batılılaşmamız gerekeceği yolunda bir boş kanıyı doğurdu ki, tüm çabalarımızı yenik düşmeğe ve sonuçsuz kalmaya mahkûm eden en temel aymazlığımız bu olmuştur. Bu sakat kanıdan kurtuluşumuz için her konuda Batılı ulusları yansılamağa mahkûm olduğumuz inancı ortaya çıkmıştır ki, bu da c denli yanlış ve geçersizdir". (**Sebilürreşad**, C. 15, Sa. 386, s. 383-385, Yıl 1914).

MEHMET ŞEMSEDDİN (sonra GÜNALTAY): DÜZELTİMCİ İSLAMCI

"Kökleşmiş Kanılar Gerçeği Görmeye Engel Olurlar"
s. 9-10.

"Bir ulusun uygarlığı, yetkinlik anıtları, az sayıda bir kaç temel düşünceye dayanır. Herhangi bir ulusun kurumları, anıtları, güzelyazını, sanatı, kısacası ulusun varlığını belirten her şey bu temel düşüncelerden çıkarlar. Bu düşünceler yavaş yavaş ve güçlkle oluşup kesin bir biçim aldıkları gibi, yine pek güçlkle ve çarpışarak ortadan kalkarlar. Bir çok düşünceler vardır ki, temelsiz ve geçersiz oldukları yüksek düşüncelilerin gözünde kesinlikle anlaşılmasına karşın, eğitimsiz geniş yığınlar üzerinde en güçlü ve en derin bir eškide bulunmaktan hiç bir vakit geri kalmazlar.

Çünkü eğitimsiz yığınların ruhuna uygun olan bu düşünceler yılların yığıldığı, yüzyılların pekiştirdiği kalıtsal artıklardır.

Halkın kafasına yeni bir şey koymak ne denli güçse, yerleşmiş bir düşünceyi çıkarmak da o denli ve belki de ondan daha güçtür. Eğitimsiz yığınlar hep kendi düşünüşünün gereklerine bağımlı olmuştur. Halk her şeyin kendi isteğine kendi kafasına uygun olmasını ister. Düşüncesine değil, duygusuna uygun görmediği şeylere, beğenisini okşamayan acı gerçeklere karşı derin bir tiksinti duyar. Kökleşmiş kanılar her zaman gerçeği görmeye engel olurlar. Şu kitapta ortaya atacağımız acı gerçeklerin eğitimsiz yığınlara özgü düşüncedeki bir çok kimseleri inciteceğini biliyoruz. Çünkü bu gerçekler onların düşünüşleriyle pek de uyumlu değildir.

Ama bugün öyle bir durumda bulunuyoruz ki, en küçük bir gerçeği bile gizlemek büyük bir cinayet olacaktır.

Eksiklerimizi, yıkımımızın nedenlerini, en derin, en gizli noktalarına değin açmak, çözümlenmek, zorunluluk durumuna gelmiştir. Eksikler öğrenilmeden, yanlışlar kabullenilmeden, çöküşün nedenleri kesin bir duyarlılıkla derinliğine araştırılmadıkça, kurtulmak için baş vurulacak her girişim sonuçsuz kalır ve hiç bir yarar sağlamaz". **Zulmetten Nura**, 1331 (1915), Tevsii Tabaat Matbaası.

"İçtihat Her Çağ İçin Zorunlu Gereksinimlendendir".

İnsanlık uygarlaşma yolunda ilerledikçe insanların gereksinimleri ve birbirleriyle olan ilişkileri de artmaktadır.

Göçebe yaşam koşullarında yuvarlanan insanlarla uygar yaşam içinde didinen insanların gereksinimleri arasındaki fark, düşünülebilir tasarlanabilecek olanın kat kat üstündedir. Afrika içlerinin iklimlerinde başıboş dolaşan bir ilkel ile Nil'in denize kavuştuğu yerde (mansabında), Thames kıyısında yaşayan bir uygarın düşleri ve yorumları (güzariş), gereksinimleri, geçinme biçimleri, yaşam biçimleri bütünü başkadır. Bu başkalıktan dolayıdır ki, Çad Gölü dolaylarında dolaşan insanlar arasındaki gelenekler, görenekler, İskenderiye ya da Londra'da oturan uygarların düzenleriyle, alışkanlıklarıyla, yasalarıyla karşılaştırılmazlar bile. Bir kaç köklü geleneğe dayanılarak başkanlarının gönlünce yönetimleri, göçebelerin yaşam düzenlerini sağlamasına karşın, ciltler dolusu yasa düzenlemeleri uygarların gereksinimlerini, toplumlarının uyumunu sağlayamıyor. Yine bir çok şeyler o yasaların kapsamı dışında kalıyor. Bunlar da ayrı yasalar istiyor.

İnsanlık, yetkinleşme amacına doğru ilerledikçe, her adım başına önünde daha geniş bir ufuk, daha belirgin (müsennem) bir alan, da-

ha zorunlu bir gereksinim beliriyor. Bu pek doğal bir durumdur. Çünkü insanlar uygarlıkta, düşünsel gelişmede ilerledikçe geçim biçimleri ve aralarındaki ilişkiler de o ölçüde değişir ve genişler. Bu durum yeni yeni gereksinimlerin doğmasına neden olur. Sonunda bir çağın gereksinimi başka bir çağinkiyle karşılaştırılamayacak ölçüde değişme gösterir. Dahası, dikkat edilirse bu yoldaki değişme ve türülenmenin, değil yüzyıldan yüzyıla, bir yıldan öbürüne bile pek derin ayrılıklar gösterdiği anlaşılır. Gerçekten iki üç yüzyıl önceki insanların tasarımlarına gelmeyen bir takım şeyler, bu yüzyılda bir gereksinimler yığını (heyulası) olarak karşımızda sırtarıp duruyorlar. Dedelerimizin düşlerinden geçmeyen bir geçim ve yaşam biçimi, bize bugün pek doğal bir durum gibi geliyor. Kim bilir, gelecek yüzyıllarda yaşayacak insanlar, bizim o mutlu ya da mutsuz kuşaklarımız, bugünkü insanlığın henüz düşünemediği ne acı verici gereksinimler karşısında kıvranıp duracaklardır. Gereksinimlerin türülenip artması, insanlar arasındaki işlemlerin de genişleyip artmasına yol açar. İşlemlerin genişleyip türülenmesi, gelenek ve düzenlerin de genişlemesini gerektirir. Daha başka gereksinimlere, daha önceki zamanlara göre düşünülüp (içtihat dilip) konulmuş olan yöntemler, yeni gereksinimleri karşılayamaz. Yeni gereksinimler, pek şiddetli bir biçimde, yeni düzenler ister.

Bu düzenlemeler yapılmaz, yeni yeni değerlendirmelerle (içtihatlarla) o gereksinimler giderilmezse, ulus kötürüm olur, ilerleme alanında bir adım atamayarak olduğu yerde sayar kalır, belki de geriler.

Oysa köstekten kurtulmuş, geçecekleri yollar önceden düzenlenmiş olan uluslar, ilerleme alanında bir şimşek hızı ile yol alırlar. Çağın gereklerine göre yeni düzenlemelerde bulunamayan uluslar ise —zaman ilerlediği, ilerilik çağına koştuğu halde— buldukları sıkıcı çember içinde başları dönmüş olarak kalırlar. Bir çağın insanlarını dünya işlerinde, önceki çağın düşünme ve değerlendirmelerinin sonucu olan geleneklerle bağlamak gibi uygunsuz bir şey olamaz. Çünkü bu durum, o insanları —bütün insanlık bir sel gibi ilerlemeye koştuğu bir sırada— durgunluğa, eskiye gömülmeye yöneltmektedir. Karanlıklara gömüle gömüle nemlenen canlılar ise küflenir. Sonra da bozulur ve çürüyüp dağılır. Ulusu bozultmaktan, çürüyüp dağılmaktan kurtarmak da ancak bu çağda o çağın gereklerine göre düzenlemeler getirmekle olanaklıdır. “Zamanın değişmesiyle kuralların da değişeceği” hukukun temel kurallarından değil midir?

Yöntembilimciler hukuk bilimini “kişinin kendisi için yararlı ve zararlı olan şeyleri bilmesidir” yolunda tanımlıyorlar. İnsanın yararı ve zararı ise zamana, yere, ortama göre değişir. Öyleyse her zamanın gereksinimlerine göre düzenlemelerde bulunmak zorunlu bir buyruk olmaz mı?

Dinin amacı, sağduyu sahiplerini kendi seçimleriyle, dünyada ve ölümden sonra mutluluk ve esenliğe eristirecek amaçlara yöneltmektedir.

Din, dünya işlerinde müslümanları, bu ereğe ulaşmaktan alıkoyacak hiç bir şeyi buyurmaz. Peygamber, "dünya işlerine kendilerinin akıllarının daha çok ereceğini" belirterek yakınlarını dünya işlerinde özgür bırakmakla bu gerçeği topluluğuna öğretmişlerdi.

... İslâm dininin onurla süregitmesi, müslümanların mutluluk ve gönence ulaşmaları, yeni düzenlemeler yapma yolunun açık olmasına bağlıdır. Yeni düzenlemeler yapmak, her çağda müslümanlar üzerine kesin bir görevdir (farzdır).

Yeni düzenleme yolunu kapayanlar, yorulup da Gazâli, Mâverdi, İbn-il Salah, Nevri, Râzi, Şiyuti, Tebrizi ve Şehristanî gibi ünlü bilginlerin büyük yapıtlarını inceleyip araştırmış olsalardı, bu davranışlarıyla dine karşı ne büyük hainlik yapmış olduklarını —eğer kavrayışları varsa— anlamış olurlardı.

Yeni düzenleme yapma yolunun kapalı olduğunu öne sürenler, Şehristanî'nin "Mihl ve Nahl" adlı değerli kitabındaki şu görüşü insafli bir bakışla okuyarak, müslüman topluluğunun şimdiye değin sürüklendiği yıkımların yettiğine inansınlar. Bu topluluk sürgit cehalet kurbanı olamaz. Şehristanî diyor ki: "Din âyetleri (kuralları) sınırlı, insan işlemleri ile dünya olayları ise sınırsız"dır. Sınırlı olan şey, hiç bir zaman sınırsız olanı kapsayıp kavrayamaz. Öyleyse yeni düzenlemeler ve karşılaştırmaların saygın tutulup kesinlikle sürekli olması gerekir ki her olay, her işlem, her olgu üzerine yeni düzenlemeler yapılabilsin ve böylece müslüman toplumu esenlik ve mutluluğa ulaşabilsin.

... Bu açıklamaya karşın, yine de yeni düzenleme yolunun kapalı olması gereğini öne sürenlerin durumuna bilmem ki gülmeli mi, ağlamalı mı?...". (M. Şemsettin, **Zulmetten Nura**, 1331 (1915), s. 378-384).

M. Şemsettin, **Hurafattan Hakikata** (1332 -1916-, Tevsi-i Tebaat Matbaası) adlı kitabından aşağıya aldığımız bölümlerde de şunları dile getirmektedir:

"İslâm adı altında yaşayan insanlık yığınının yaşamındaki düşkünlüğü (sefilliği) gröen, inleyiş ve sızlayışlarını dinleyen duyarlı bir vicdan tasarlanamaz ki bu korkunçluklara karşı ilgisiz kalabilsin; o iniltileirin yankılandığı kafasında kopan fırtınalarla varlığının sarsıldığını duymasın!

Bir zamanlar dünyanın en egemen ve en ileri topluluğu olarak ya-

şamış olan müslümanlar, bugün aşağılık ve düşkün, çamurlarda sürünüyor, aşağılanıp tutsak olmuş, tokatlar altında inliyor". (s. 3)..

“Eski müslümanlar gerçeğe tapıyorlardı. Şimdiki islâmlar ise saçma inançların tutsağıdır. Eski müslümanların dini onlara çalışma ve kültür ışıkları saçıyordu, şimdiki müslümanların inançları ise kendilerini karanlık ve düşükrıklıkları uçurumlarına doğru sürüklemektedir.

“**Hurafattan Hakikata**” bunları göstermek, o saçma inançların kaynaklarını araştırmak düşüncesiyle yazılmış bir kalem denemesidir. Kesin yok-olma çukurlarına yuvarlanan islâm dünyasını kurtarmak için saçma inançları yıkmak ve gerçeğe koşmaktan başka umar göremiyoruz. Eski gönenç ve mutluluğu sağlayan din canlandırılmadıkça bugünkü islâmların dünyadan yaşamı-sürdürme-payı alamayacaklarına inanmak gerekir. Çünkü saçma inançlar yaşatmaz, öldürür” (s. 4-5).

“Bir müslümanın dinde düzeyi ne denli yüksek olursa olsun, başka müslümanlar üzerine baskı kurmak hak ve yetkisi yoktur” (s. 353).

“... Bilim ve anlayış sahibi olan her müslüman, kendinden önce ve sonra dünyaya gelenler içinde büyük tanınmış saygın kişilerden hiç birinin aracılığına gereksinimi olmaksızın, tanrı buyruklarını iyi ve kötüyü ayırdetme ölçülerini bildirenden (Furkan-ı mübin=Kur’an, Ö.O.), peygamberin öğütlerini (sünen=sünnetler, Ö.O.) de gerçek hadislerden öğrenebilir, öğrenmekle yükümlüdür. Bir kişi dince ne denli bilgin, erdemce ne denli saygıdeğer olursa olsun, öne sürdüğü kanıtın gücüne bakmaksızın sözlerini hiç kimse din adına kabulle yükümlü değildir. Dahası, Kitap ve Sünnet’ten kural çıkarabilecek ölçüde bilgili olmayan müslümanlar bile, davranış ve inanç kuralları kendilerine öğretilen konular üzerinde kanıt ve belge istemek hakkına sahiptirler.

Özetle, islâmda dinsel baskı yoktur” (s. 354-355).

“Saçma inançlar, islâm dünyasının tutsaklık altına girmesine neden oldu” (s. 356).

“Bu durumun sürmesi, müslümanların mahkûm olmalarına, islâm dininin yok olması tehlikesinin doğmasına yol açabilir. İslâmlarda uyanma düşüncesi doğmazsa, bu tehlike kesin ve kaçınılmazdır” (s. 357).

“Saçma inançlara bulanmış bir din, kültür ve düşünce sahiplerinin vicdanına seslenemez. Tenbelliğe sürükleyen bir inanç, şu çalışma çağında ona bağlı olanların yok olup yıkılmalarından başka bir sonuç getiremez.

İslâmlığı eski yalınlığına kavuşturmalıdır ki, kültür sahipleri onun anlamının hayranı olsun, yüksek ilkelerinin değerini bilsinler. Görüyoruz ki müslümanlar arasında yetişen aydın kafalar, din adına ortaya atılan şeylerden tiksinişip kaçınıyorlar. Halk ise saçma inançlar içinde sarhoş ve baygın bir durumda, yıkım burgacına sürüklenip gidiyor..." (s. 358).

CELAL NURİ:
ÇAĞDAŞLAŞMACI AKIM DÜŞÜNÜRÜ
"Zamanın Değişmesiyle Kurallar da Değişir"

Hevaic-i Kanunîmiz (Gereksindiğimiz Yasalar), Matbaa-i İctihad, 1915, İstanbul, s. 108-118.

"... İyice bilmeliyiz ki bugün müslümanlar bir içtihat yanlısından, bir apaçık hukuk gerçeğini anlayamadıklarından çöküntüye gidiyorlar. Bilginler bu gerçeği güzelce anlamalı ve sonra da islâm dünyasına anlatmalıdırlar.

Göstermek istediğimiz gerçek şudur:

Kurallar, yer ve zamana bağlı olarak her vakit, belki her dakika değişir. Dünyada, tarihte bir hukuk kuralının değişmeden kaldığı görülmemiştir. Solon, Likurgos, Jülien, Roma, Manu, Kilise yasası, sözün kısası tüm yasalar değişip başkalaşmış, eskimiş ve yenileri yapılmıştır. Ya, gereksinimleri düzenlemek için yapılır, yoksa gereksinimler eski yasalara uydurulmaz.

İşte biz müslüman düşünürler, çekim ve itim yasası kadar sağlam, bilim ve matematik yasaları ölçüsünde dayanıklı bu değişim yasasını anlayamamışız.

Dünyada konulan her kural değişir. Bunun bir istisnası vardır, o da "zamanın değişmesiyle kurallar da değişir" islamlık kuralıdır.

Akıl gereği, nakil gereği, kısacası nasıl düşünecek olursak olalım, görürüz ki insanlar ve uluslar gibi yasalar ve yargılar da yaşlanır, eskir, sonunda ölür, gider.

İnsanlık ölmez, çünkü her an yargılarını ve yasalarını değiştirir.

Müslümanlarda baskıcılık dönemlerinden kalma bir âdet var: dinsel yasalar, evrenin sonuna değin gidecek, insanlığın durumlarını düzenleyecek sanıyoruz. Ama hangi dinsel yasalar? "Zamanın değişmesiyle kurallar

da değişir” diyen genel yasa. Yoksa uygulamalar değil! İşte bu yanılma, bu yargı yanlışı müslümanlığı batırıyor.

Ey bilginler! Size seslenirim. En büyük yasa koyucu (burada Muhammet, Ö.O.) müslümanlığı düzenlediği vakit bundan amacı, kuşkusuz, insanlığın o günkü ve gelecekteki mutluluğu idi. Oysa görüyoruz ki bu çağda İşlâm mutlu olacağına mutsuzdur. Demek oluyor ki o ulu yasa koyucunun amacı gerçekteleşmiyor. Bana göre, islâm dünyası nasıl gönenç ve mutluluğa ulaşırsa, hangi yasaların uygulanması ile yükselir ve ilerlerse, o yasalar işte asıl islâm yasalarıdır. Yoksa on yüzyıl önce dört imamın çıkarsadığı ve gerçekten de kendi zamanlarında müslümanların mutluluğunu sağlamış olan kurallar, bugün bize gerekli olan islâm hukuku değildir.

İşlâmın büyük bir niteliği vardır. Ey saygıdeğer hocalar, bunu anlayınız. Hz. Muhammet Mustafa daha önceki dinler üzerine islamlık yapısını kurduğu vakit, bundan amacı her zamanda ve her yerde uygulanabilecek bir yasa koymak idi. Bunun için islamlığın temeline saymakla bitmez kolaylıklar koymuştur. İşlâmın ilk büyükleri de peygamberce getirilen bu olguyu iyice anladıklarından, müslümanlığın yayılması döneminde yeni yargılarda (içtihatlarda) bulunmuşlar, yepyeni kurallar düzenlemişler, bunun da ötesinde, kesin Kur’an âyetlerine karşı bile kurallar koymuşlardır.

Kamu yararı ve islâmın yararı da kuşkusuz bu merkezdedir. İşte, ey saygın bilginler, sizin aranızda bir tutucu bölük bu kesin gerçegi anlamıyor. İşlâm ve islâm dünyası bunun için Avrupa ve hıristiyanlık dünyası karşısında yenik düşüyor. Eğer bugünkü durumda diretir kalırsak, inanınız, ey saygıdeğer bilginler, bir kaç yıl içinde eski düşünceleri uygulayacak yer bulamazsınız. Düşmanlar ülkemizi alıyor. Yok oluyoruz. Bu ağır uykudan uyanalım. İşlamlığı daha iyi anlayalım. Yöntemlerimizi yenileyelim.

Bize islamlığın temel ilkelerinden çıkarılmak üzere yeni bir hukuk gerekli olduğunu.. özellikle “İttihad-ı İşlâm” adlı yapıtımda enine boyuna açıkladım. Geçen gün gerçek müslüman bilginlerinden birisiyle görüşüyordum. Bu kişi —ki, Sinop eski milletvekili ve yeni sarayemini Hasan Fehmi Efendi Hazretleri’dir— daha ileriye giderek bugünkü inançların bile pek eski olduğundan söz etti. Ve tam bir kavrayışla dedi ki, eski zamanlarda görüş ayrılıkları, mu’tezile vardı. Bu inanç kuralları onlara karşı olmak üzere düzenlenmişti. Dikkat edilirse görülür ki ellerde dolaşan inanç açıklama kitapları hep mu’tezile’nin düşünce ve savlarına karşı çıkar. Artık mu’tezile kalmamıştır. Öyleyse onlara karşı savaşmak gereksizdir.

Gerçekten ... bugün bilginlerimizin bin yıl önceki görüş ayrılıklarına karşı çıkmakla uğraşmaları, örneğin Osmanlı devletinin hâlâ Karaman-oğullarıyla savaşmasına benzer. Bize bugünkü inanç kuşkularını gidermek için yeni bir inanç düzenlemesi (Mecelle'si) gereklidir; yoksa adlarını unuttuğumuz, eskilerde kalmış görüş farklarını bastırmak için değil...

Bugün o görüş ayrılıklarından iz kalmamıştır. Üçlemeyle uğraşan da yoktur. Skolastik denilen düşünce çöplüğünden de bir şey kalmamıştır. Hele çok tanrıya inanmak modadan geçmiştir. ... Oysa zamanımızda spiritalisme, matérialisme, monisme gibi bir takım felsefe okulları ortaya çıkıyor. Bunlar islâmın özü ile ne ölçüde bağdaşır? İşte asıl sorun!

(Kimilerinin "Zamanın değişmesiyle kurallar da değişir" ilkesinin sınırlı bir bölüm kurallar için geçerli olduğunu, kuralların en büyük bölümünün ise değişmeyeceğini savunduğunu belirten Celâl Nuri, bu anlayışın dine de, fetvalara ve halifelerin uygulamalarına da, akıl ve mantığa da, tarihsel yasalara da, yasaların ruhuna da ... aykırı olduğunu belirterek şu gerekçeleri öne sürüyor):

Dine aykırıdır, çünkü din seksen bin türlü kolaylık getirmiş ve daha da ötesinde, hadis ile Kur'an kuralının düzeltilmesi ölçüsünde izinler vermiştir. (Gerçekten) Hazret-i Muhammet önceden gelen bir takım ayetleri değiştirerek islâmlığı sağlamca kurmuştur. Demek ki islâmlığın ruhu yenileşmeyi buyurmaktadır.

Bu, müslümanların halifelerinin uygulamalarına ve dinsel fetvalara da aykırıdır, çünkü eskidenberi imamlık makamına gelen müslüman toplulukları başkanları, haklarında kesin Kur'an âyeti bulunan kuralları bile kamu yararı haklı gerekçesi ile değiştirmişlerdir. Örneğin zamanın halifesi faiz konusunu ele almış. Gelişigüzel yorumcuların yorumlarından başka ve akla daha uygun bir yoldan Kur'an'ın sözünü yorumlatıp %9 faizi olanaklı kılmıştır. Murabaha Nizamnamesinin (faizi düzenleyen tüzüğün) altında Şeyhülislamın imzası vardır. Müslümanların İmamı, faizli borçalma sözleşmelerine bir islâm devleti olan devletleri ve Hazine adına imza edilmesini bakanlarına buyuruyor. Başka türlü de devlet yaşamının korunması olanaksızdır. (Eski faiz) bir eziyet yolu idi; oysa şimdiki faiz yasal (dine uygun) bir para geliridir. Öyleyse faiz günümüzde, eski çağlardaki rib'a gibi yasaklardan değildir.

Yine, bundan birçok yıllar önce müslümanların imamı, din kurallarının cezalara ve kısasın kimi biçimlerine ilişkin kesin Kur'an âyetlerini bıraktırıp Code Napoléon'dan dilimize çevrilmiş bir yasa yaptırmış ve onu islâmi içtihatlar topluluğu içine yerleştirmiştir. Bu gibi örnekleri kolayca arttırabiliriz.

Bu görüşünüz mantığa da aykırıdır... İnsan işlemleri değiştiğine göre onları düzenlemek için konulan kuralların da değişmesi gerekir. Dünyanın neresinde olduğu gibi kalmış bir toplum ve bir uygarlık gösterilebilir?

Bu, tarih yasalarına da aykırıdır, çünkü tarih yasaların gelişmesine tanıktır. Bir kez daha söyleyelim: Doğu ve Batı'nın tarihlerini karıştırınız. İsrailoğulları peygamberlerinden tutup da bütün ulus ve toplulukların anlatımlarını (kısas) araştırınız. Düşüncenizi doğrulayacak hiç bir örnek elde edemezsiniz.

Bu, yasaların ruhuna da aykırıdır. Çünkü yasa, kesin bir doğru değildir. Hukuk yasaları matematik yasaları gibi değişmez olamaz. Öyleyse bunların ortam, çevre, ekonomik durumlar, zaman, huy, siyasal tutkuların etkisi, bilim ve uygulamaların ilerlemesi ile değişebilecekleri üzerinde oy birliği vardır.

İşte yasalarımızda da, okullarımızda da, yüksek öğretimimizde de, yasa meclisimizde de, özellikle fetvahanemizde de bu eskimiş, islâmlığa aykırı, dini yok eden eski düşüncelerin ölmesini isteriz. Bizce islâmları ayak üstünde tutabilecek, onları korkunç yaşam savaşında başarılı kılabilecek yeni inançlar, yeni bir hukuk gereklidir. Bu sözlerimi ne denli iyi niyetle söylediğimi bilginlerimiz anlamalıdır.

... Görüşüm şudur ve değişmez: islâm ölüyor; yok olmaktadır. Bu çöküşün da nedeni, kural ve yasaların sürgit yürüyeceği yolunda baskıcı düzenin bilginlerinin yarattıkları geçersiz sanı ve kanıdır. Bu hastalıklara ilaç bulmak ve islâmı kurtarmak için yeni içtihatlar, yeni hukuk, yeni inançlar, yeni bir ülkü gereklidir. Bunlar olursa pek güzel, ama olmazsa ölüm kaçınılmazdır.

Yeni İnançlar

“İslâmda Vücub-u Teceddüd” (İslâmda Yenileşmenin Gereği) ve “İttihad-ı İslâm” (İslâm Birliği) adlı yapıtlarımda ve fransızca “Kamu Hukuku ve İslâmlık” başlıklı incelememde, düzenlenmiş biçimiyle fıkıh'ın (İslâm Hukukunun, Ö.O.) artık gereksinimleri karşılayamadığından ve değiştirilmesi gereğinden ilk kez olmak üzere söz etme yürekliliğini göstermiştim.

“Havaic-i Kanuniyemiz” (Gereksiniz Duyduğumuz Yasalar) adlı yazı dizimde ise inançların da artık değişmesi gereğini söz konusu etmiştim. Bu konuyu biraz açklayalım.

Sanırım ki şu noktada islâm bilginleri benden ayrılmazlar: İslâmlık gerçek ve yeni bir dindir. Açıkçası Ahmed'in dini (Ahmed, Muhammed'in adlarındandır ve aynı zamanda övgüye pek değer, beğenilmiş anlamlarına

gelir, Ö.O.) yalan üzerine kurulu değildir. Gerçektir, doğrudur. İnsan mutluluğunu üstlenmiştir. Kendinden önceki dinlerin en tamı, bundan dolayı da sonucusudur.

...

Madem ki islâm dini doğrudur, boş ve geçersiz şeylere dayalı değildir, öyleyse her doğru, bilimce, akılca, deneyce doğruluğu belirlenen her şey islâmlıkça kabul edilmiştir. Bir şey doğru ise, zorunlu olarak islâmlığın içindedir, demektir. Eğri ise, o konuda Tanrı buyruğu bile gelmiş bulursa dine aykırıdır. Böyle bir tanrı buyruğunu biz yanlış anlıyoruz, yani anlamıyoruz, ya da kötü anlıyoruz. Gelmiş ve gelecek bilimler, pozitif bilimler, hep islâmlık demektir. Madem ki bunlar doğrudur, öyleyse islâma da uygundur. Gerçeğe ilişkin bütün belgeler ve deneyimler, islâmın doğruluğunu kanıtlar.

Sonuç: Her ne ki bilimce doğru ve pozitiftir, işte o islâm dinidir.

Buraya değin din bilginlerinin bize karşı çıkmalarına olanak yoktur...

Gelelim tartışmalı bir noktaya:

Ben derim ki islâmlık, bilimlerin ilerlemesi ile ilerleyecek ve bir çok islâm gerçekleri insanlığın eğitimde ilerlemesi ile ortaya çıkacaktır. Her şey, dinin içerdiği her madde, ancak pozitif bilgilerin genişlemesi ile anlaşılacaktır.

Eskiden insanlığın bilimi pek yetersiz imiş. Zavallı insanlar bundan bin yıl kadar önce "Var olması gereken"i (Tanrı'yı, Ö.O.) bile insan biçiminde görmüşler. Daha ötesine gidememişler. Hıristiyan ve putperest papazları ve din adamları tanrıyı, tanrıları, Oğul'u, Meryem'i, Kudüs'ü (Ceb-rail'i, Ö.O.) ve daha birçok şeyi, hep insan biçiminde tasarlamışlar. Hıristiyan sanatçılarının tanrı resimlerine bakınız, "Var Olması Gereken"i, ululanması uygun olan bir insan biçim ve görünümünde sunduklarını göreceksiniz. Eski Yunan yontucularının yapıtlarını inceleyiniz. Örneğin Jüpiter adlı en büyük tanrıyı yine insan biçiminde göreceksiniz.

Bizim bugünkü inançlarımızı düzenleyenler, gerçi put ve insan resimlerini ortadan kaldırıp tanrıyı yakışıksız ilişkilerden arındırmış iseler de, iyice incelenirse görülecektir ki, tasarlayıp düşündükleri "Var Olması Gereken", aşağı yukarı insan biçimindedir.

Buna bilimde "Anthropomorphisme" derler. Bilinmeyeni insanlar anlayamayacaklarından, onu hep kendilerine benzetirler.

Bizim eski inançlara göre "Var Olması Gereken"i biraz anlatalım: Evrenin yapıcısı birdir. Zaten artık "Var Olması Gereken"i birden çok düşünen kalmadı ki, bu konu güncelliğini koruyabilsin. İnsan kişiliği de

birdir. İnsan ruhu da birdir. Yaratıcının başlangıcı yoktur. Oysa madde ve gücün de başlangıcı yoktur. Zaten yoktan varolmuş birşeyi tasarlamaya olanak yoktur; hiçbir şeyin öncesinde yokluk olmamıştır. Tanrı diridir (hayy). İnsanın kendisi de diridir. Yaratıcı güçlüdür ve her şey gücü yeter. Bu da insanda bulunan güçlülük niteliğinden alınmadır.

Yalnız inançları koyanlar, insanda bulunan her niteliği Tanrıda en yetkin ölçüde görmüşlerdir. Ama "Var Olması Gereken" için bundan başka nitelik görememişlerdir. Çünkü onların kavrama sınırları, kendi bilgilerini, kendilerine ilişkin olan nitelikleri geçememiştir. Tanrı her şeyi bilendir. Bu da insan niteliklerinden olan bilme özelliğinin son ölçüsüdür; duyar, görür, önlem alır, murad eder. Biz de biraz duyar ve görürüz, bir ölçüde önlem alır ve muradda bulunuruz.

Olumsuz niteliklere gelince, yüce yaratıcı yer, cisim, töz (cevher) ya da biçime sahip, sınırlı, sayılabilir, parçalardan kurulu, parçalara ayrılabilir, kimi öğelerin bileşimi, sonlu değildir; ne bir öge ile, ne bir durumla nitelenemez, hiç bir belli yeri söz konusu olamaz. Üzerine zaman geçerli olamaz, kendisine benzer bir şey yoktur. Bilgisinin ve gücünün dışında hiçbir şey kalmaz; gücü tanrının eserinden daha çoğuna yetmez de değildir, kendi tanrılığını bilmez de değildir, bilgisizlik ve çirkinliği yaratmağa gücü yetmez de değildir, bunun gibi, yaratıkların yazgılarının belirlenmiş özüne de gücü yetmez değildir. Bunları anladık, ama olumsuz nitelikler hiç bir şey anlatmaz. Olumsuz bildirimlerle bir şey tanımlanamaz. Tersine kaba taslak ve yalnızca Mu'tezile'yi (=İslâm düşüncesinde tanrının özü ile niteliklerinin birbirinden ayrı olduğunu savunmasıyla Sünni okuldan ayrılan, ama islâm düşüncesinde ilk kez nedensellik ilkesini öne sürmüş olan 'islâm usçuluğu' akımı. Yazar burada bu okulun tanrıyı inkâra giden biçimini anlatmak istemektedir. Ö.O.) reddetmek için düzenlenmiş olumsuzlama kanıtları 'Var olması gereken'in varlığını —uzak olsun— nerdeyse yadsımaya dek gider. Bektaşinin öyküsü bu bakımdan pek anlamlıdır.

Konuşma tanrıda da insanda da var olan bir huydur. Bilme de öyle. Güçlülük, aşağı yukarı bilinen insan niteliğinin abartılmış biçiminden başka bir şey değildir.

İnanç inceleyicileri evrenin yoktan ortaya çıkmışlığı konusunda aldanmışlardır. Yaratılışı, oluşumu bunlar anlamayıp tuhaf bir biçimde yorumlamaya kalkışmışlardır. Yaradılış ve oluşumdan murat, madde ve gücün biçim değiştirerek şimdiki biçimiyle evrenin bu biçimdeki bileşimine yol açmış olmalarıdır. Yoksa bir süre önce hiç bir şey yoktu; madde ve güç de bulunmuyordu, sonra birden bire oluverdi demek, en yalınkat akıl ve bilim kurallarını ayaklar altına almak demektir.

Öncesizlik, sonrasızlık, sonsuzluk, zaman, yer, varolma, varlık, gücün varlığı, maddenin varlığı, bunlar bilinmezler topluluğuna girerler ve bizim bunlardan soyutlanarak uslamlama işlemlerinde bulunmaklığımızın olanağı, olasılığı yoktur.

Eski hindular da bizim inanç inceleyicilerimiz gibi düşünürlermiş. Evet, bir 'var olması gereken' vardır. Yaratıkları 'var olması gerekmeyen' ve onlara yol açanı da 'var olması gereken' saymakla sorun çözülmaz. Bilinmeyen, bu yolla biraz daha öteye atılmış olur, işte o kadar. Oysa bu yolla yine bilinmeyenin, yani 'var olması gereken'in gizini ve anlaşılmazlıklarını çözmekle birlikte, bir de evrenin ortaya çıkışı gibi hiç bir anlama gelmeyen bir varsayım ortaya koyuyoruz ve işin içinden çıkacağımıza, tersine sorunu biraz daha karıştırıyoruz, çatallaştırıyoruz.

Evrenin yoktan ortaya çıkarılmışlığı üzerine bakınız ne deniyor: Evren, bütün parçalar yoktan ortaya çıkarılmıştır. Çünkü görüntü ve belirtilerden başka şey değildir. Sorarım: niçin görüntü ve belirtilerden kurulu olmak nedeniyle bir şey yoktan var edilmiş oluyor?

İnanç inceleyicilerine göre madem ki evren görüntü ve belirtilerden, görüntüler de cisimler ve tözlerden oluşur, öyleyse yoktan var edilmiştir. Çünkü bunların hepsi önceden yoktu.

Şu yanını anlayamadım: cisimler ve tözler neden yoktan var edilmiş oluyor?

Şu yorumlama biçimine bakınız: kimi belirtilerin yoktan var edilmişliği gözlemlenmiş saptanmıştır. Çünkü görüyoruz ki örneğin durgunluğu devinim, devinimi durgunluk; aydınlığı karanlık, karanlığı aydınlık izliyor. Beyaz karaya, kara beyaza dönüşüyor. Bu dönüşümler ise yoktan var edilmişliğin ve olanaklı olmanın belirtileridir.

Bu anlayış biçimine fizik ve kimya adına gülerim. "Dönüşüm" yoktan var edilme demek değildir. Hiç bir maddenin, hiç bir gücün, inanççıların dediği gibi (duyularla gözlemlenebilecek biçimde) yoktan var olması görülmüş şeylerden değildir. Güç, evrimleşme ve dönüşme ile bir nitelikten bir başkasına dönüşür. Madde de böyledir.

İnanççılar diyorlar ki, "devinim varlıktan sonradır, çünkü kendinden hemen önce yokluk vardır. Bir şey ki kendinden hemen öncesi yokluktur, yoktan varolmuş demektir. Öyleyse devinim, varlıktan sonra gelir. Yokluğu olanaklı olanın ise öncesizliği olanaksızdır.

Gelelim bu zorla uydurulmuş 'gerçekler üstü gerçekler'e:

İnsan aklının kavrayacağı gerçekler vardır ki bunlar "bilinenler" ortamını oluşturur. Bir de aynı aklın hiç kavrayamayacağı gerçekler vardır

ki onlar “bilinmeyen” denilen ortamı oluşturur. Ne yazık ki gelmiş geçmiş akıllar da bu alanı anlayamamışlardır. Bundan sonra da bu alanın keşfini kimse başaramayacaktır. Çünkü bu yönün anlaşılması için akıl ve kavrayışın onun içinde boğulup kalmaması, onun bir tür dışında bulunması gerekir.

Ol mahiler ki derya içredir, deryayı bilmezler! (Denizin içindeki balıklar, denizi bilmezler!)

İşte **inconnaissable** (bilinemez, Ö.O.) alanı böyle öncesiz, sonsuz buzlar, yoğun sisler ile çevrilidir. Var olan, nasıl var olmaktadır? Uzaklıkların neden başı sonu yoktur? Zamanın neden başlangıcı, sonu yok? Zaman nedir? Cisim nedir? Güç nedir? Vb... Hiç bir filozof, hiç bir fizikçi, hiç bir deney sahibi bu korkunç sorunların çözümüne yarayacak bir ışık bulamamıştır. Bunlar aklın dışındadır. Akıllar bunların içindedir ve onun bu tam eksiklik durumu ona bilinmezi gösteremez. Biraz derinlemesine araştırma sinir dizgesini, beyin organını yırtar, öldürür.

Bunların aşırı derinleştirilmesi eğer deliliğe götürmezse, kesinlikle boş sözlere ya da şairce ama boş denklemlere götürür.

Asıl beceri bilinmeyenin büyüklük ve erişilmez ululuğunu, anlaşılamayacağını, yüceliğini kavrayıp değerlendirebilmek ve insanın yetersizliğini tam anlamıyla kendi kendine bildirmek, “var olması gereken”in varlığına inanç getirmektir. Ulu tanrıyı tanımlamaya olanak yoktur. Hiç bir cümle, hiç bir ilke “var olması gereken”i anlatıma kavuşturamaz. Özü gibi niteliği de, güçsüz insan zekâsının kavrayışından pek uzaktır. “Var olması gereken” ancak böyle bilinmelidir ki aşağı özelliklerden, bayağı niteliklerden arındırılabilsin. Yoksa yarısının tasarladığı tanrı, başka dinlerin tanrı anlayışlarını pek çyle geçmez. İnanççılar, yazık, binlerce yazık ki, bu giz taşıyanı, bu ulu bilinmezi görememişler ve çocuk oyuncağı ile uğraşmışlardır. “Var olması gereken”, şu yazıları yazana benzemez. Onun gibi bir “kişiliği” yoktur. Onun gibi kendisini algılamaz. Ben böyle bir tanrıya inanmam.

“Var olması gereken”, evreni içine alan bir genel ve yüce giz olduğu gibi, tüm üstün niteliklerin, iyiliğin, güzelliğin, sınırsız ululuğun, büyüklüğün ve düşüncemizin kavrayamayacağı bilinmez niteliklerin, arı adaletin, saltık yüceliğin, gerçeğin genel simgesidir. Ulu tanrı tamlığın simgesidir. Tamlığı insanın eksik zihni ancak yaratıcı öz biçiminde anlayabilir. Bu nedenle gerçeği anlatan her sözcük tanrı sözüdür. Madem ki kur’an gerçeği kavramaktadır, tanrı sözüdür. Her gerçek ona (tanrıya, Ö.O.) bağlıdır. Her adalet gereği onun adına yapılır.

Yoksa kaba inanç kitaplarında yer alan tanrı nitelikleri ve daha da ötesi tanrı davranışları yalan ve karalamadan başka hiç bir şey değildir.

Yüce “var olması gereken”, önemsiz insan işleriyle uğraşıp önüne gelene meram anlatacak ölçüde değersiz, düşkün, öc alıcı, dedikoducu, İsrailoğullarının ayrıntılı işleriyle uğraşan bir Tasmania putu değildir. Herkes, her ulus her zaman yaratıcı özü tasarımının düzeyine göre olmak üzere anlamıştır. Polinezyalıların bayağı putlarından, İsraililerin her an bu topluluğun önderleriyle görüşen Yahovalarından, Mısırlıların Osirislerinden, Hinduların Brahmalarından, Yunanlı ve Romalıların Jüpiterlerinden anlatılmak istenen hep odur. İnsanın “yaratıcı” konusundaki düşüncesi, onu türlü, değişik, renkten renge giren biçimlerde görmüş ya da görmek istemiştir. Yunanlılar gibi güzel sanat tutkunu bir halk bilinmeyen ve var-olması-gereken’i güzel biçimlerde görmüş, Hindular gibi ululuk ve büyüklük tutkunu bir ulus ise yaratıcı özü çok büyük bir yontu biçiminde anlamış; günümüz felsefesi ise var-olması-gereken’i bütün bu ilkel zarflardan soyutlayarak, anlaşılması insanoğlu için olanaksız bir ulu giz olmak üzere kabul eder ve onun tamlık simgesi olduğunu onaylar.

Var-olması-gerekeni, bilinmez’i yadsımak ya da bunu belge ile kanıtlamak kadar bir ahmaklık tasarlayamam. Binbir belgeyle var-olması-gereken’i kanıtlamaya çalışanlar, ne denli boşa emek harcamışlardır! Nedir o anlamsız, boş, saçmalık dolu kanıtlar? Var-olması-gereken, bilinmez, genel-anlaşılmazlık, varlığın gizi, duraksamayı gerektiren bir şey değildir ki, belge ile kanıtlanmaya gerek bulunsun. Matematik öncülleri, mantık apaçıklıkları kanıtlanmaya gerek duyan şeyler midirler ki bu da kanıta ulaştırılsın?

.....

... Dinin görevi, bu ulu gizi, bu şaşartıcı anlaşılmaz göksel bir simge biçiminde yalınkat akıllara göstermektir. Dinin bu çerçeveye içinde bilim ile hiç bir karşıtlık göstermemesi gerekir. Din bilinmez’i bir ilkeye indirger, ama çözmez. Oysa bilim ondan ötesi ile uğraşır. İlk temellere ilişkin olan felsefe ise ancak dinin bir fizyolojisidir. Din de, bilim de bu nedenle geçerlidir. Eğer din ve bilim arasında bir karşıtlık görülürse, iyice bilinsin ki her ikisi de sınırı aşmıştır. Din ancak bilinmez’i göstermekle yetinirse, hiç bir biçimde bilimle yarışma durumunda bulunmaz. Bunun gibi bilim ancak “bilinir”i yorumlamakla uğraşırsa dinin eleştiri hedefi olmaz.

Gelelim inançların değiştirilmesi önemli konusuna: yürürlükte olan zenlenmişti. Bu inanç denilen şeyler, sapmalara ve türlü görüş ayrılıklarına karşı sünnet-yandaşları denilen kurtuluş bölüğünün (fırka-i nâkiye) karşı-savlarından başka bir şey değildir. Belki önceleri isâlm gerçeklerini bir takım saçmalıklara karşı savunmak için bu gibi yanıtlara gerek vardı. Örneğin tanrının birliği pek uzun savunmalara yol açmıştır. Tanıklık sözcüğünde (kelime-i şahadet) bile bu anlayış göze çarpıyor. Oysa bugün

bunlara hiç gerek yoktur; çünkü tanrının çokluğuna inanan şöyle dursun, bir tanesinin varlığına bile inanmayan vardır. Artık sapmalardan eser kalmamıştır. Bundan dolayı onlarla savaşmak yersizdir. Onların savları bugün bütün bütün unutulmuştur; öyleyse... din bilginlerimizin bin yılı aşkın zaman önceki ayrılıkçılıkla uğraşmaları ve bizleri de uğraştırmaları, örneğin (bugünkü) Osmanlı hükümetinin Karamanoğulları ile savaşmasına benzer.

İnançları yenileştirmeliyiz. Var-olması-gereken'i her şeyden arındırıp ululamak, kendimizi yüceltmek demektir. Bunun gibi onun nasıl bir yetkinlik simgesi olduğunu da bilmeliyiz ve bütün düşünsel ve sanatsal ürünlerimiz hep bu biçim ve bütünlükten esinlenmelidir. Var-olması-gereken'i, madde ve gücün özünün öncesiz ve sonrasızlığını, sınırsızlığını kabul ile onların üzerinde bir doğru ilke olmak üzere anlamalıyız. Bundan sonrasını tam bir sağlamlık ve kesinlikle bilime bırakmak görevimizdir. Çünkü üst tarafı bilimle anlaşılır. Bilimin dışında ise gerçek yoktur. Her gerçek, dediğimiz gibi, islâmlığa uygundur. İslâmlık bilimin, zekânın, uygarlığın gelişimine koştur olarak yücelirse, varlığını sürdürebilir ve peygamberin amacı da —inanınız— koyduğu dinin bilimsel ilerlemeler ile birlikte ilerlemesidir. Madem ki son peygamber islâmlığı sonsuzluğa değin yaşamak üzere düzenlemiştir, demek oluyor ki onun içine yeterince yenileşme ve gelişme yeteneği de koymuştur. (**Tarih-i İstikbal - Mesail-i Fikriye**, 1915, s. 106-121 .